

the basis of this analysis, the author concludes that there is a resemblance between one of the characters and an icon of modern emancipated woman.

Keywords: *feminism, New Woman, beauty, benefit, classical realism, prosaist Ivan Nechui-Levytskyi.*

УДК: 811.161.2'273:821.161.2

Я. В. Ходаківська, співроб.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІРШОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ОПОЗИЦІЇ "ДОЛЬНИК – ПАУЗНИК")

Простежено історію та взаємодію термінів "дольник" і "паузник", показано зв'язок терміна "паузник" із паузною теорією вірша. Акцентовано увагу на хибності цієї теорії й недоцільності використання терміна "паузник". Показано суперечності в застосуванні віршознавчих термінів у українських джерелах.

Ключові слова: *термін, терміносистема, дольник, паузник, тонічний вірш.*

Термінологія і терміносистема певної галузі науки, як стверджують спеціальні дослідження, – це своєрідне відображення стану розвитку цієї галузі на певному етапі [6, с. 19–21]. Однак подекуди можна спостерегти ситуацію, коли термінологічна система не встигає модернізуватися, відстаючи від сучасних досліджень або відображаючи вже не актуальний вектор розвитку галузі.

Така термінологічна "розсинхронізація" частково склалася у віршознавстві щодо одного з видів тонічного вірша – дольника. Висвітлення цієї проблеми, зокрема з'ясування її причин та історії, є метою нашої розвідки.

Наукове осмислення східнослов'янського тонічного вірша почалося в час "реформи ритму" (за визначенням Б. Томашевського) – на початку ХХ століття, коли тонічний вірш увійшов у практику віршування як значиме явище. Оскільки дольник постав на тлі "класичної" силабо-тонічної ритміки, то перші спроби його наукової рецепції здійснювалися в межах усталених уявлень про силабо-тонічний вірш.

Дольники на той час відносили до тієї ж системи віршування, що й розміри силабо-тонічної системи (яку на початку ХХ століття називали тонічною). Конструктивною одиницею (метром) у цій системі вважалася стопа: група складів, що повторювалася у рядку. Принцип поділу на стопи теоретики вірша застосовували і до дольника. Однак у дольниках кількість ненаголошених складів між наголошеними не є постійною і коливається в межах 1–2 складів, що суперечить можливості регулярного повтору стоп. Утім, цьому "відхиленню" було знайдено два варіанти пояснення. За одним з них рядки дольника складаються з набору не однакових, а різнорідних стоп; згідно з іншим поясненням дольник – це такий різновид трискладового метру, в якому певні склади випущені і замінені на паузи.

Перша теорія (теорія іпостас або логедів), на відгомони якої можна натрапити у фахових працях і нині, не мала особливого впливу на царину термінотворення. А от теорія пауз, яка у віршознавчих колах набула широкого розголосу, міцно пов'язувалася із вживанням терміна "паузник".

Її підґрунтям стала символістська музична концепція мистецтва, у межах якої поезія розглядалася як декламаційне явище (текст, що звучить, із притаманними йому темпом, паузами, сповільненнями, прискореннями тощо). Андрій Белий у праці "Символізм" чи не першим застосував поняття паузи до вірша, який тепер прийнято вважати дольником. Він писав: "...як відомо, у деяких стопах у грецькій версифікації бракувало потрібної кількості складів; відсутність складів могла бути замінена паузою; пауза у древніх називалася $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma\ \kappa\epsilon\nu\acute{o}\iota$; у Гете, Гейне тонічний вірш рясніє $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma\ \kappa\epsilon\nu\acute{o}\iota$; у нас же паузу головним чином ввели модерністи; вперше ми зустрічаємо паузу у З. Гіппіус та Брюсова у тридольних⁴ розмірах ("Твоя де|ва со взо|ром ∪ жгу|чим "); особливо вдало застосовує паузи Ол. Блок ("А ветер | зовущий | ∪ с севера")" [2, с. 405].

⁴ Тобто у трискладових. Перекладаючи цитати з російських джерел, ми зберігаємо термінологічний компонент дольний у значенні " -складовий", щоб унаочнити особливості вибудовування віршознавчої терміносистеми.

Сергій Бобров, узявши за орієнтир працю А. Белого, ввів до віршознавчої терміносистеми термін "тридольний паузник" (варіант "паузний тридольник"): "вірш, в основі якого лежить класична тридольна [трискладова. – Я. Х.] стопа і який допускає в кожній стопі своїй заміну кожного $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ $\pi\rho\omega\tau\omicron\varsigma$ 'а, а також і наголошеного складу – паузою ($\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ $\kappa\epsilon\nu\acute{o}\varsigma$ 'ом)" [3, с. 8]. Свою розвідку дослідник присвятив "тридольному паузнику" у творчості Пушкіна, зауважуючи також цей метр у російському гекзаметрі [3, с. 8] та в поезії модерністів ("Лучший паузник находим у Блока" [3, с. 2]).

Подальшому поширенню ідеї паузного вірша сприяли праці Георгія Шенгелі. Його посібник "Практичне віршознавство" витримав чотири перевидання з 1923 по 1960 роки (два останні видання вийшли під назвою "Техніка вірша"). Розділ посібника, присвячений "паузному віршу", щоразу зазнавав змін та переробок, зокрема й у термінології. Так, у другому виданні (1926 р.) Шенгелі послуговується тільки термінами "пауза", "паузний вірш" [23]; у третьому (1940 р.) використовує синонім паузи – "лейма" (термін "паузний вірш" зберігається) [24]; у четвертому виданні відповідний розділ уже називається "леймічний (паузний) вірш", як синоніми до цієї терміносполуки подано терміни "паузник" і "дольник", поняття паузи і лейми термінологічно розводяться [25]. Загалом же Шенгелі дотримується тих самих поглядів, що й А. Бєлий та С. Бобров, тобто вважає "паузний вірш" такою модифікацією регулярного трискладовика (рідше хорєя), при якій один із складів стопи випадає і заміщається паузою. Пояснення цього явища у його працях з часом зазнає змін. У 1920-х роках він приписує паузі чисто хронологічний вимір: "зупинка, рівна часові вимови одного складу чи двох" і протиставляє її цезурі, яка "є зупинка миттєва, що не має жодної тривалості" [24, с. 53]. У 1950-х роках, працюючи над останньою редакцією своєї теоретичної праці, яка була опублікована вже по смерті автора (1960 року) Г. Шенгелі визнав, що на місці цезури теж є пауза, яка має певну хронологічну тривалість [25, с. 188]. Тож, щоб розрізнити два види пауз, дослідникові довелося ввести спеціальне поняття "динамічного мовчання": "Звичайна пауза є просто мить мовчання, при якій вимикається

голосовий апарат. Динамічна пауза, або лейма, є мить напруженого мовчання" [25, с. 190].

Ідею паузи як замітника складу було використано і в "тактометричній" теорії вірша конструктивістів О. Квятковського та І. Сельвінського. Їхня теорія постулювала принцип хронологічної співмірності частин вірша. Зокрема, поетичний рядок співвідносився з музичним тактом. Рядки тактовика І. Сельвінський пропонував не скандувати, а "диригувати" – вимовляти за ритмом музичних долей. О. Квятковський, вбачаючи генезу тактовика "в метричних формах російського народного вірша" [8, с. 295], пропонував розглядати такі твори як повтор певних тактометричних періодів, з яких формуються строфи, тоді як сам тактометричний період складається з повторів "первинної, малої метричної міри <...>, яка називається кратною" [8, с. 300]; ці терміни він співвідносив з тактом, куплетом, долями в музиці. А оскільки рядки чи їх складники – "крати" – за числом складів не однакові, теоретики припускали, що вони наповнюються не лише звучанням складів, а й паузами, вважаючи, що пауза в тактовіку "реально відчутна, бо за часом дорівнює звукові" [19, с. 70].

Не минули увагою теорію пауз і автори українських посібників з віршознавства. Паузний, або леймічний, вірш згадується, зокрема, у працях С. Гаєвського [4, с. 35] та Б. Якубського [26, с. 117] (які дають практично тотожне його пояснення та наводять один і той самий приклад з поезії П. Филиповича): "у вірші знаходимо пропуск метричного складу, тобто такого складу, що повинен був би стояти там згідно з вимогами розміру, що обрав поет. <...> ритм переривається "леймами" чи павзами" [26, с. 117–118]⁵.

Ігор Качуровський у "Нарисі компаративної метрики" (Мюнхен, 1985), описуючи "павзний вірш", прямо посилається на доробок Г. Шенгелі і стверджує, що у таких віршах спостерігається пропуск ненаголошеного складу, який "витворює певну невеличку, але на чуйне вухо помітну павзу" [7, с. 88].

⁵ Цей самий фрагмент у підручнику Гаєвського (друге видання, 1923 рік): "в середині вірша знаходимо пропуск метричного складу, тоб-то такого складу, що повинен був би стояти там відповідно до обраного поетом розміру. <...> Тут загальна тенденція ритму визначає анапест, що переривається "леймами" чи павзами" [4, с. 37].

Оце апелювання до "чуйного вуха", на жаль, показове у віршознавчій (чи взагалі літературознавчій) науці. І вкотре свідчить на користь тези про її "неточність", тобто про неверифікованість (неперевірюваність) її теоретичних постулатів. Звісно, в час зародження "паузної" теорії перевірити наявність пауз у вірші, а отже й підтвердити чи заперечити їхній метричний статус було практично неможливо, оскільки експериментальна фонетика (яка досліджує мовлення в аспектах звучання та артикуляції) тільки поставала як наукова галузь і не оперувала достатніми технічними засобами. Однак на пору виходу у світ "Нарису компаративної метрики" І. Качуровського фонетичні дослідження дольника вже були проведені, та й у теоретичних розвідках метричний статус пауз не постулювався.

У 1960-х роках у межах нової, структуралістичної, хвилі інтересу до тонічних розмірів з'явилися віршознавчі публікації А. Колмогорова, О. Прохорова [9], М. Гаспарова та інших дослідників. У їхніх розвідках елементами аналізу тонічних структур були не паузи та темп виголошення, а ікти (наголошені склади у вірші), міжіктові інтервали (групи ненаголошених складів), ритм словоподілів тощо. Спираючись саме на таку поняттєву та термінологічну базу, М. Гаспаров написав наймасштабнішу на сьогодні працю про російський дольник [5]. (Зауважимо, що прибічники паузної теорії не змогли запропонувати подібного за обсягом та аналізом матеріалу віршознавчого дослідження).

Водночас у семінарі В. Холшевникова (у Ленінграді) проводилися експериментальні дослідження звучання поетичного тексту. За їх результатами було опубліковано два матеріали (В. Павлової [17] та Г. Антощенкова [1]), у яких наводився опис експерименту та зазначалося, що пауза в поетичному тексті не має метричної функції, бо мовці, читаючи вірші, написані дольником, роблять паузи у рядку згідно з синтаксичною структурою, а не на місці гіпотетичних пропусків складу. Крім того, було виявлено, що внутрішньорядкові синтаксичні паузи притаманні будь-якому поетичному текстові, а не лише тонічним

структурам⁶. Це, як зауважила В. Павлова, "доводить також, що термін "паузник" не можна визнати вдалим, краще користуватися нейтральним – "дольник" " [17, с. 217].

Справді, в працях найавторитетнішого російського віршознавця ХХ століття М. Гаспарова [5], а в Україні у дослідженнях Н. Костенко [10], котра називає М. Гаспарова своїм учителем, ні термін "паузник", ні поняття паузи не є базовими робочими (вони лише принагідно згадуються як неактуальні).

Проте в фахових лексикографічних джерелах, які мали б декларувати перелік усталених понять та термінів, все було не так просто. В частині з них поняття дольника пояснювалося уже без жодної згадки про гіпотетичні паузи (зате із залученням не менш гіпотетичного поняття "долі", що варте окремого термінологічного розгляду): російською стаття О. Карпова в "Словнику літературознавчих термінів" (за ред. Л. Тимофєєва та С. Тураєва, 1974) [20, с. 70–71] та стаття Л. Тимофєєва в "Кратком словаре литературоведческих терминов" [11, с. 39–40], українською стаття Н. Костенко в "Українській літературній енциклопедії" [22, с. 88]. А в інших паузна теорія все ще оприявнювалася, і хоч паузник поступався місцем дольнику в переліку основних словникових гасел, та все одно залишався своєрідною семантичною "тінню" при ньому. Так, про паузи в дольнику йдеться у третьому виданні (1971) "Словника літературознавчих термінів" В. Лесина та О. Пулинця [13] (зауважимо, що гасло "Дольник" у цьому виданні містить виклад і паузної теорії, і теорії комбінування стоп, і навіть чомусь згадку про висхідну та низхідну інтонації з посиланням на М. Ломоносова). Про декламаційні паузи згадується в статті "Дольник" у російському "Літературознавчому енциклопедичному словнику" за редакцією В. Кожев-

⁶ Нам не відомі спеціальні фонетичні дослідження дольників на українському поетичному матеріалі. Однак експерименти з силабо-тонічними текстами, проведені в лабораторії експериментальної фонетики Київського національного університету імені Тараса Шевченка аспіранткою Оксаною Руденко, свідчать, що українській поезії притаманні ті ж самі особливості паузації: внутрішньорядкова пауза є синтаксичною і не має метричного навантаження [18].

никова та П. Ніколаєва (1987) [15], причому автором статті вказано М. Гаспарова.

Тобто в пізньорадянській літературознавчій терміносистемі із двох синонімічних термінів "паузник" і "дольник" перевага вже надавалася останньому (що відповідало актуальним науковим дослідженням), однак перший ще не відійшов у розряд застарілих і його присутність у фахових термінологічних джерелах мала дещо дезорієнтувальний характер.

А в перше пострадянське десятиліття в українському літературознавстві з'явилися праці, автори яких знову запропонували повернутися до терміна "паузник". Це "Літературознавчий словник-довідник" (за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка) [16] та підручник Анатолія Ткаченка "Мистецтво слова: Вступ до літературознавства" [21], які набули значної популярності, зокрема в університетських колах. Цікаво, що такий поворот мотивувався, зокрема, і політичними міркуваннями (нагадаємо, що це був час пошуку української ідентичності після здобуття незалежності). А. Ткаченко вибір терміна коментує так: "[у] російському літературознавстві гору бере запропонований В. Брюсовим *дольник*, у віршознавстві української діаспори – **павзник**" [курсив і напівжирний шрифт автора цитати. – Я. Х.]. Орієнтація на діаспору була підкріплена і власне формою слів "павзник", "павза": у словнику ці форми пропонувалися як варіант написання (до основного "паузник") [21, с. 527], а в підручнику як основні.

Певна річ, "віршознавство української діаспори" уособлював І. Качуровський з його вже згаданим "Нарисом компаративної метрики" (1985). Однак, зауважимо, що І. Качуровський у царині досліджень тонічного вірша спирався на теоретичні розробки саме російських віршознавців початку ХХ століття (його вчителем був Б. Ярхо). І, категорично заперечуючи здобутки пізнішого віршознавства радянського часу, він міг не знати про експериментальне спростування паузної теорії, основні постулати якої повторено в підручнику "Мистецтво слова" [21, с. 357–361].

Хитросплетіння історій віршознавчих термінів призводить навіть до плутанини в аналізі фахової термінології. Так, авторка статті про українську літературознавчу терміносистему Галина

Крохмальна, порівнюючи глосарій "Словника літературознавчих термінів" (1971, Лесин, Пулинець) та "Літературознавчого словника-довідника" (2007, Гром'як, Ковалів, Теремко) помилково називає термінологічну одиницю "паузник" новішою, ніж "дольник" [12, с. 87], роблячи висновок на підставі того, що паузник є серед основних гасел новішого словника, а дольник – термін, що наводився у старішому.

Все описане свідчить про те, що використання дублетних термінів на позначення одного явища у віршознавстві справді стало проблемою, що потребує вирішення. Зокрема в ситуації, коли один із термінів має виразну семантичну прив'язаність до теорії, постулати якої було експериментально спростовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антощенко Г.Н. Дольники в системе русского стихосложения // Русская советская поэзия и стиховедение. – М., 1969. – С. 185–191.
2. Бельй Андрей Собрание сочинений. Символизм. Книга статей / Общ. ред. В. М. Пискунова. – М.: Культурная революция; Республика, 2010. – 527 с.
3. Бобров С. Трехдольный паузник у Пушкина // Бобров С. Новое в стихосложении Пушкина. – М.: Музагет, 1915.
4. Гаєвський С. Теорія поезії / С. Гаєвський. – Вид. 2-е, перероб. й доп. – Харків, 1924. – 128 с.
5. Гаспаров М.Л. Русский трехударный дольник XX века / М.Л. Гаспаров // Теория стиха / под ред. В.Е. Холщевникова. – Л., 1968. – С. 59–106.
6. Дарчук Н.П. Термін у лінгвістичній інформатиці : навч. посібник / Н.П. Дарчук, В.М. Сорокін. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2013. – 143 с.
7. Качуровський І. Нарис компаративної метрики / Ігор Качуровський, Український вільний університет; серія "Підручники", ч. 8. – Мюнхен, 1985. – 119 с.
8. Квятковский А. Поэтический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 376 с.
9. Колмогоров А.Н., Прохоров А.В. О дольнике современной русской поэзии (Статистическая характеристика дольника Маяковского, Багрицкого, Ахматовой) / А.Н. Колмогоров, А.В. Прохоров // Вопросы языкознания. – 1964. – № 1. – С. 75–85.
10. Костенко Н.В. Українське віршування ХХ століття : навч. посіб. / Н.В. Костенко. – 2-ге вид., випр. та допов. – К. : Вид.-полігр. центр "Київський університет", 2006. – 287 с.
11. Краткий словарь литературоведческих терминов : Пособие для учащихся средней школы. ред.-сост. Л.И. Тимофеев, С.В. Тураев М. : Просвещение, 1978. – 223 с.
12. Крохмальна Галина До питання еволюції української літературознавчої терміносистеми // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2011. – № 709. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11859/1/19.pdf>.

13. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів / В.М. Лесин, О.С. Пулинець. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Рад. шк., 1965. – 432 с.
14. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів / В.М. Лесин, О.С. Пулинець. – 3-тє вид. перероб. і доп. – К. : Рад. шк., 1971. – 486 с.
15. *Литературный энциклопедический словарь* / Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 750, [2] с.
16. *Литературознавчий словник-довідник* / [ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. – 2-ге вид., випр., оновл. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 752 с.
17. Павлова В. Исследование стиха методами экспериментальной фонетики // *Теория стиха* / под ред. В.Е. Холшевникова. – Л., 1968. – С. 211–217.
18. Руденко О. Пауза і склад як елементи ритмічного мовлення / О. Руденко // *Українське мовознавство*. – 2010. – Вип. 40. – С. 9–16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/U_m_2010_40_4.
19. Сельвинский И. Студия стиха. – М. : Сов. писатель, 1962. – 348 с.
20. *Словарь литературоведческих терминов* / [ред.-сост. Л.И. Тимофеев, С. В. Тураев]. – М. : Просвещение, 1974, 509 с.
21. Ткаченко А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. Київ: Київський університет, 2003. – 448 с.
22. *Українська літературна енциклопедія*. – Т. 2. "Д–К". – К. : Українська Радянська енциклопедія, 1990. – 576 с.
23. Шенгели Г. Практическое стиховедение / Г. Шенгели. – Изд. 2-е., испр. и доп. – Л.: Прибой, [1926]. – 119 с.
24. Шенгели Г. Техника стиха. Практ. стиховедение. / Г. Шенгели. – [Изд. 3, перер.]. М.: Сов. писатель, 1940. – 136 с.
25. Шенгели Г. Техника стиха / Г. Шенгели / [предисл. Л.И. Тимофеева]. – М. : Гослитиздат, 1960. – 312 с.
26. *Якубський Борис* Наука віршування. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2007. – 207 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.04.16

Я. В. Ходаковская, сотрудник
КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СТИХОВЕДЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ (НА ПРИМЕРЕ ОППОЗИЦИИ "ДОЛЬНИК – ПАУЗНИК")

Раскрываются история и взаимодействие терминов "дольник" и "паузник", прослежена взаимосвязь термина "паузник" с паузной теорией стиха. Подчеркивается ошибочность этой теории и нецелесообразность использования термина "паузник". Показаны противоречия в использовании стиховедческих терминов в украинских источниках.

Ключевые слова: термин, терминосистема, дольник, паузник, тонический стих.

**ISSUES OF FORMATION
OF VERSIFICATION TERMINOLOGICAL SYSTEM
(FOR THE OPPOSITION "DOLNIK – PAUZNIK")**

The paper explores the history and interaction of terms "dolnik" and "pauznik" and traces the correlation of the term "pauznik" with pause verse theory. Inaccuracy of this theory and inappropriateness of the use of this term are emphasized. Contradictions in the use of terms in Ukrainian versification sources are shown.

Keywords: term, terminological system, dolnik, pauznik, accent verse.

УДК 821.133.1:82-34

Г. С. Чайківська, канд. філол. наук
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

**ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ
ДОСЛІДЖЕННЯ ЖАНРУ КАЗКИ
У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ ФІЛОЛОГІЇ**

Проаналізовано основні праці французьких науковців, присвячені різним аспектам дослідження жанру казки. Зібрані теоретичні розвідки об'єднано у дві основних категорії за хронологічним та тематичним критеріями. Виділено основні аспекти дослідження жанру казки, що стоять у центрі сучасної французької філології.

Ключові слова: жанр казки, сучасна французька філологія, фольклорна казка, авторська казка, критерії дослідження.

Здійснення джерелознавчого аналізу дослідження жанру казки у французькій філології дає змогу з'ясувати актуальність вивчення цієї наукової проблеми та спрямувати відповідні розвідки сучасних дослідників.

У європейській науці аналізу жанру казки передувало збирання та систематизація творів. Наприклад, у Німеччині збірник 156 усних народних казок братів Грімм, які вважаються фундаментами наукового збору фольклорних казок [25, с. 20]. У Франції відомим аналогом були казки Ш. Перро, засновані на народній традиції. Результати такого системного збирання у Франції можна умовно розділити на два періоди.